

is promovenda aan de Rijksuniversiteit Groningen. Ze bestudeert de constructie van identiteit op Griekse en Latijnse grafinscripties afkomstig uit Romeins Sicilië.

Familie, werk en vrije tijd

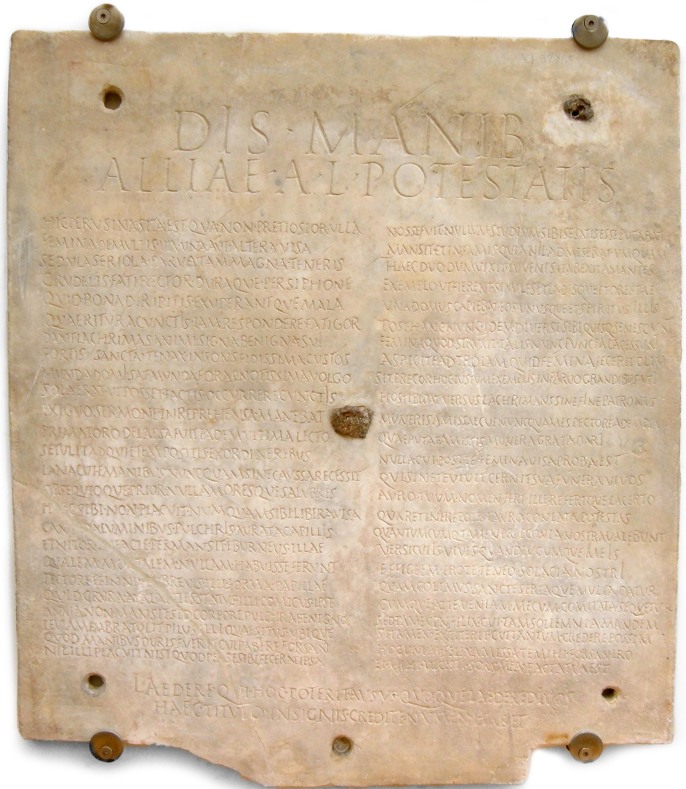
De zelfrepresentatie van *libertae* in Romeins Italië

“Quintus Pompeius Sossus, libertus van Bithynicus, en zijn ingetogen echtgenote Satriena Salvia, liberta van Publius, hebben dit [monument] welwillend en in harmonie op de Esquiliën bij het waterreservoir gemaakt [...]”¹

Door het opstellen van bovenstaande grafinscriptie zorgden Sossus en Salvia ervoor dat hun naam tot in de eeuwigheid bekend zou blijven. Het familieleven was voor hen waarschijnlijk extra belangrijk, aangezien ze tijdens hun onvrije bestaan als *servi* geen officieel huwelijk mochten sluiten. Het presenteren van een harmonieus huwelijk was een manier om het sociale stigma, dat nog altijd kleefde aan *liberti*, kwijt te raken. Hiermee conformeerden ze zich tevens aan een Romeins huwelijksideaal. Dit artikel onderzoekt de manier waarop *libertae* gerepresenteerd werden op hun grafmonumenten. Ik maak hierbij expliciet gebruik van theorieën rondom identiteit, om zo het nut van de toepassing van dit soort theoretische raamwerken te illustreren.

Inleiding

Het houden van *servi*² in de Romeinse wereld was vanzelfsprekend, niet alleen voor de aristocratie maar ook voor burgers lager op de sociale ladder. Er kleefden veel negatieve associaties aan *servi*. Zo bracht enkel het labelen van iemand als *servus* schande over diegene. Toch werd een deel van deze *servi* – met name degenen die in stedelijke gebieden leefden – vrijgelaten, waardoor de ogenschijnlijk tegenstrijdige categorieën van ‘*servus*’ en ‘*burger*’ door elkaar gingen lopen. Hoewel deze *liberti* nu dus vrije burgers waren (met enkele beperkingen), konden ze hun verleden niet van zich afschudden – de nega-

tieve connotaties van slavernij bleven aanwezig. Zo leek de seksuele identiteit van de *serva* onvereenigbaar met de kuise deugden van de Romeinse vrije burgeres.³ De overledenen – of veel vaker, diens nabestaanden – waren dan ook zeer selectief wat betreft de informatie die op een grafinscriptie terecht zou komen. Daarmee creëerden ze een ideaalbeeld dat niet altijd de werkelijkheid hoefde te reflecteren.

Meerdere academici hebben zich al beziggehouden met de zelfrepresentatie van *libertae*. Het leven als *serva*, het vrijlatingsproces, het sociale stigma als *liberta* en gender hebben alle invloed op hoe *libertae* op hun grafmonumenten gerepresenteerd worden. Deze punten en de onderliggende sociale mechanismen die het opstellen van grafinscripties en -reliëfs motiveren, zijn al goed in kaart gebracht in eerdere studies. Vaak ontbreekt echter een sterke theoretische argumentatie.⁴ Dit is niet uniek aan het debat rondom *libertae*: studies naar identiteit in de Romeinse wereld zijn over het algemeen nalatig in de theoretische onderbouwing betreft identiteit.⁵ Daarom heb ik in dit artikel ervoor gekozen om gebruik te maken van het concept van ‘social identity theory’ en ‘multiple intersecting identities’, om zo te bestuderen op welke manieren *libertae* in hun grafinscripties worden neergezet. Door een expliciet raamwerk te hanteren, poog ik twee doelen te bereiken. Enerzijds helpt dit om het bronnenmateriaal in een ander licht te zien, anderzijds maakt het gebruik van deze theorieën duidelijk waar mijn focus ligt en

wat buiten beschouwing blijft in mijn analyse. De ambiguïteit rondom het concept ‘identiteit’ wordt vaak als één van de zwaktepunten van onderzoek naar dit fenomeen gezien.⁶ Met dit artikel wil ik vooral ook het nut van het gebruik van theoretische raamwerken illustreren, en dit doe ik aan de hand van een analyse van de zelfrepresentatie van *libertae* op grafinscripties.

Binnen de psychologie is de zogenaamde ‘social identity theory’ een van de bekendste theorieën om sociale identiteit te analyseren. Deze theorie gaat ervan uit dat leden van een groep zich identificeren met een prototypisch lid en zichzelf definiëren aan de hand van diens kwaliteiten. Ik kijk naar één specifieke motiverende component van de ‘social identity theory’, namelijk ‘uncertainty reduction’. Mensen zijn graag zeker over hun houding, gevoelens, gedrag en plaats in de samenleving. Daarnaast willen individuen alleen zekerheid over aspecten die voor hen belangrijk zijn. Hoe onzekerder mensen zijn, hoe meer ze verlangen naar het toetreden tot – of identificatie met – een groep met duidelijke prototypes (context-specifieke sets die houding, gevoelens en gedrag definiëren en voorschrijven, waarmee groepen zich van elkaar onderscheiden) waarbij de mate van identificatie positief samenhangt met ‘uncertainty reduction’.⁷ Zoals ik zal illustreren is deze theorie tot op zekere hoogte bruikbaar om het bronnenmateriaal te analyseren, want mensen hebben niet één, maar meerdere identiteiten.

Een aanvullend perspectief volgt wanneer we naar het bronnenmateriaal kijken vanuit het oogpunt van ‘multiple intersecting identities’. Dit concept is afgeleid van – maar niet hetzelfde als – intersectionaliteit.⁸ Individuen hebben meerdere identiteiten die, afhankelijk van de context, in verschillende mate naar buiten toe worden gedragen. Tevens kan de aanwezigheid van één identiteit invloed uitoefenen op een andere identiteit. In dit artikel vormen grafinscripties één specifieke context waarin identiteiten zichtbaar worden.

Door het bronnenmateriaal langs verschillende conceptuele raamwerken te houden en de twee te combineren, kunnen we de verschillende identiteiten en onderliggende drijfveren voor het opstellen van grafmonumenten expliciet maken. Ik onderzoek dan ook in hoeverre ‘social identity theory’ en het concept van ‘multiple intersecting identities’ de zelfrepresentatie van *libertae* op grafmonumenten in Romeins Italië van circa 100 v.C. tot 200 n.C. kunnen helpen verklaren.

Het besproken bronnenmateriaal bestaat uit 150 grafinscripties afkomstig uit Romeins Italië, waarvan ongeveer één derde uit Rome komt en de overigen afkomstig zijn uit de rest van het schiereiland. Een kleine selectie van deze inscripties bevat ook iconografie. De bronnen die ik hier bestudeer, zijn met name afgeleid van lijsten die al eerder zijn aangelegd door andere historici, maar een klein gedeelte is opgezocht via de online database Clauss - Slaby.⁹ Uiteraard is dit een kleine selectie van alle grafmonumenten die zijn opgericht voor en door *libertae*. Het gevolg van een selectie gebaseerd op andere historici is dat, hoewel ik meen dat de onderwerpen die in deze inscripties naar voren komen representatief zijn voor grafinscripties voor *libertae* in het algemeen, de hoeveelheid inscripties per onderwerp niet een

representatieve weergave van al het materiaal uit Romeins Italië is. Als een bepaald percentage in mijn corpus bijvoorbeeld ‘deugden’ noemt, betekent dit niet dat ditzelfde percentage is terug te vinden in alle grafinscripties afkomstig uit het schiereiland.¹⁰ Deze bronnen heb ik verder gekozen omdat de *libertae* zelf, of hun naasten, aan het woord zijn. Hierdoor staan grafinscripties veel dichterbij deze individuen, in tegenstelling tot bijvoorbeeld literaire teksten en wetten, die vrijwel allemaal door aristocratische mannen zijn geproduceerd.¹¹ Tegelijkertijd kreeg niet elke overleden *liberta* een grafmonument in steen, waardoor een deel van de bevolking – veelal de armste mensen – niet aan het woord komt. Deze grafmonumenten maakten daarnaast onderdeel uit van begrafenis- en herinneringsrituelen. Hoewel dit een belangrijk aspect is van de dood in de Romeinse wereld, wordt daar in dit artikel niet verder op ingegaan.¹² Wat betreft de inhoud van de inscripties ga ik ervan uit, zoals de primaire bronnen ook tonen, dat er gedeelde normen bestonden binnen de groep van *liberti* over de manier waarop *libertae* worden voorgesteld. Niet alleen presenteren de *libertae* zichzelf op een bepaalde manier, ook hun naasten volgen deze wijze van presentatie van de *libertae*. Het zijn verder de *liberti* die in de Romeinse keizertijd het corpus van grafinscripties domineren. Tot slot nog een korte opmerking over hoe we *libertae* kunnen identificeren. In enkele gevallen wordt dit in de grafinscripties expliciet benoemd – zoals ook het geval is in de inscriptie die ik aan het begin van dit artikel citeerde. In andere gevallen hebben onderzoekers dit afgeleid van de namen. Hierbij heb ik de identificatie van deze vrouwen als *libertae* door andere academici gevolgd.

Ideale echtgenotes

“Voor Graxia Alexandria, een buitengewoon voorbeeld van kuisheid, die zelfs haar kinderen met haar eigen borsten heeft grootgebracht. Haar echtgenoot Pudens, *libertus* van de keizer, [heeft dit gemaakt] voor zijn waardige [vrouw]. Ze heeft 24 jaar, 3 maanden en 16 dagen geleefd.”¹³

De bovenstaande inscriptie voor de *liberta* Graxia Alexandria, opgesteld door haar man, illustreert hoe een *liberta* gepresenteerd kon worden als een deugdzame Romeinse *matrona*. Niet alleen was ze kuis (*pudicitia*), maar ze voedde ook zelf haar kinderen – een Romeins ideaal dat in de praktijk, tot de teleurstelling van Romeinse auteurs, onder de elite niet vaak werd nageleefd.¹⁴ Wanneer we door de lens van ‘social identity theory’ naar dit gegeven kijken, kunnen we vaststellen dat de ideale Romeinse vrouw een prototypisch lid binnen de groep van vrouwen voorstelde. De ideale Romeinse vrouw stond bekend om haar schoonheid, vruchtbaarheid, loyaliteit jegens haar man en haar vermogen een huishouden te runnen. Haar leven was dus familiegericht. Ze vertoonde verder deugden als kuisheid (*pudicitia*), ingetogenheid (*modestia*), gehoorzaamheid (*obsequium*) en het werken met wol (*lanificium*). Daarnaast was het benadrukken van een wettig en harmonieus huwelijk een belangrijke

afb. 2 Urn met inscriptie en *dextrarum iunctio* reliëf (CIL 6, 8769).
Foto: © The Trustees of the British Museum. All rights reserved.

manier voor *libertae* om af te rekenen met het stigma van onzedigheid.¹⁵ Hoe zien we dit terug in onze bronnen?

Allereerst richten we ons op de expliciete deugden die in grafinscripties worden genoemd. Van de 150 verzamelde inscripties zijn er dertien die duidelijk een deugd beschrijven.¹⁶ Uiteraard is één daarvan de inscriptie voor Graxia Alexandria, waarop haar kuisheid benadrukt wordt. Kuisheid werd verwacht van vrije burgeressen, maar bij *libertae* dachten men toch vaak aan een *serva* die haar lichaam ten alle tijden beschikbaar moest stellen aan haar meester. Antieke auteurs maken dan ook duidelijk onderscheid tussen vrijgeboren vrouwen – waaronder de ideale *matrona* – en *libertae*. Ook in contexten waarin deze *libertae* getrouwd waren, stonden ze – volgens Romeinse auteurs – bekend om hun ongeoorloofde en beruchte seksuele gedragingen. In de Romeinse literatuur wordt de *liberta* dus omschreven als een vrouw gedreven door haar seksuele wellusten. Dit versterkte de stereotypering van *libertae* in de samenleving.¹⁷ We kunnen daarom de identificatie van *libertae* met de ideale Romeinse *matrona* deels verklaren aan de hand van de wens om met het sociale stigma af te rekenen en het verlangen om onzekerheid over hun positie in de maatschappij te verminderen

(uncertainty reduction). Negen andere inscripties laten traditionele deugden als loyaliteit (*fida/fidelis*), plichtsgetrouwheid (*pia/piissima*), gehoorzaamheid (*obsequium*) en het werken met wol (*lanificium*) zien, zoals in de grafinscriptie van Allia Potestas (zie ook afbeelding 1):

“[...] een uitermate trouwe hoedster. [...] De wol verdween nooit zonder goede reden uit haar handen. Niemand was voortreffelijker wat betreft gehoorzaamheid, en haar karakter was heilzaam. [...] Ze verbleef zonder slechte reputatie, omdat ze nooit een misdrijf had begaan.”¹⁸

Het huwelijk is een andere manier om *libertae* te identificeren met de groep van respectabele vrouwen. Allereerst werden veel *libertae* vrijgelaten om met hun voormalige meesters (ook wel patroon/*patronus* genoemd) te trouwen. Van de 150 verzamelde inscripties noemen er 22 een huwelijk tussen *patronus* en *liberta*. Een huwelijk tussen patroon en *liberta* kwam vaak voor.¹⁹ In veel gevallen was één van de consequenties van zo'n huwelijk dat de *liberta* een hogere sociale status verkreeg. Het huwelijk tussen patroon en *liberta* was echter niet alleen maar positief. De *libertae* konden zelf scheiden van hun man, maar volgens de *Lex Iulia* mochten ze geen nieuwe partner hebben en kregen ze hun bruidsschat niet terug. Sterker nog, er werd geen onderscheid gemaakt tussen het eigendom van de man en de vrouw, zoals dat wel gebeurde bij een huwelijk tussen twee vrijgeboren burgers.²⁰ Dit neemt niet weg dat er ook sprake kon zijn geweest van genegenheid.²¹ Het benoemen van het huwelijk tussen de patroon en *liberta* stelt een positieve eigenschap van de *liberta* tentoon. Immers impliceren dit soort inscripties dat er tijdens het leven van de vrouw als *serva* al een relatie was geweest die officieel werd voortgezet na vrijlating. Van deze *libertae* werd dus gemeend dat ze maar één seksuele partner hadden gehad: hun *patronus*. Ze was een deugdzaam persoon die het verdiende om vrijgelaten te worden.²²

Dit huwelijksaspect zien we ook elders terug, namelijk op grafreliëfs. Het geven van de rechterhand – de *dextrarum iunctio* – wordt al sinds de Late Republiek afgebeeld – niet alleen op grafmonumenten, maar bijvoorbeeld ook op keizerlijke munten – en illustreert een wettig huwelijk.²³ Het benadrukken van een wettig huwelijk was waarschijnlijk belangrijk voor *libertae*, want ze konden tijdens hun leven als *serva* niet officieel trouwen. Door de *dextrarum iunctio* af te laten beelden, werd de nieuwe status van de *libertae* tentoongesteld.²⁴ Maar wellicht nog belangrijker is dat de handdruk ook echtelijke harmonie (*concordia*) en loyaliteit (*fides*) uitbeeldt. Dit is als het ware een overeenkomst tussen man en vrouw die resulteert uit wederzijdse vertrouwen en sympathie. *Concordia* impliceert dat de echtgenoten gelijkwaardig zijn aan elkaar.²⁵ De urn in afbeelding 2 is een voorbeeld. De inscriptie vertelt ons dat de urn is gemaakt voor Vernasia Cyclas – afgaande op haar naam een *liberta* – door haar echtgenoot Vitalis. Vitalis was zelf een *libertus* van de keizer, en werkte als diens secretaris en kamerdienaar. Cyclas wordt omschreven als ‘voortreffelijkste vrouw’ (*coniunx optima*). Onder de inscriptie zien we een reliëf, met daarop een man

– Vitalis – en een vrouw – Cyclas – die elkaar de rechterhand geven.

Vaak worden *libertae* op grafreliëfs afgebeeld met kleding behorende bij een Romeinse burgeres. Dit is ook te zien op de urn in afbeelding 2. De kleding was zo vormgegeven dat de vrouw op zowel fysiek als moreel gebied beschermd werd tegen de afdwalende ogen van mannen die haar zedigheid konden aantasten. Aangezien deze kleding alleen gedragen mocht worden door Romeinse burgers, werd hiermee de nieuw verkregen status van vrije burgeressen tentoongesteld. De implicatie van kuisheid die de kleding met zich meebracht was waarschijnlijk ook een belangrijke reden voor de *libertae* om zich in de kleding van de Romeinse *matrona* af te laten beelden.²⁶

Al met al werden *libertae* in grafinscripties gelijkgesteld aan de ideale Romeinse *matrona*. De social identity theory laat zien dat dit gedeeltelijke verklaard kan worden door de drijfveer uncertainty reduction. Dat wil zeggen, *libertae* en diens nabestaanden ervaarden onzekerheid rondom de sociale status van de *libertae*. Door deze vrouwen te presenteren als *matrona* – door middel van deugden, huwelijk en kleding – kon deze onzekerheid verminderd worden. Tegelijkertijd dekt deze theorie niet het hele verhaal.

Het belang van moeder zijn

Mensen hebben meerdere identiteiten. Wat betreft *libertae* zijn er drie die duidelijk naar voren komen uit de grafinscripties: de identiteit van ‘liberta’, ‘vrouw’ en ‘echtgenote’. Hierboven is de identiteit van ‘echtgenote’ apart besproken en verklaard aan de hand van de neiging om onzekerheid te verminderen. We kunnen dit laatste echter ook zien als de invloed van de categorie ‘liberta’ op de zelfrepresentatie van deze vrouwen, waarbij ‘liberta’ motiveert om de categorie van ‘echtgenote’ te benadrukken.²⁷ We spreken dan ook van multiple intersecting identities. In dit deel van het artikel kijk ik naar de interactie tussen de deze drie identiteiten, en richt me daarbij op moederschap.

Familierelaties waren belangrijk voor *liberti*, omdat zij tijdens hun leven als *servi* juridisch gezien geen familie hadden. Volgens Scheidel werd een groot deel van de *servae* na hun dertigste pas vrijgelaten – dus na de vruchtbare levensfase. Wanneer *servae* op jongere leeftijd werden vrijgelaten, had dat verschillende redenen, zoals affectie van de patroon of als een reflectie van zijn macht en rijkdom (hij kon zich deze vrijlating veroorloven).²⁸

Voor een groot deel van de *libertae* was het voortbrengen van kinderen waarschijnlijk, gezien hun leeftijd, niet meer mogelijk. Toch zijn er grafinscripties die dit aspect vermelden. Van de 150 verzamelde inscripties zijn er zeven die kinderen benoemen.²⁹ Een voorbeeld:

“Aan de Goddelijke Schimmen. Voor Marcus Iunius Persus, haar patroon, en voor Marcus Iunius Satyrus, en Marcus Iunius Iustus en Iunia Pia. Iunia Venusta heeft [dit grafmonument] gemaakt voor haar echtgenoot en haar uiterst lieflijke kinderen, [ze heeft dit gemaakt] samen met haar *libertus* Pharnaces.”³⁰

Dit monument is opgericht door Iunia Venusta voor haar patroon, man, en kinderen. Afgaande op de namen is het waarschijnlijk dat Iunia Venusta, haar man en kinderen allen *liberti* waren van Marcus Iunius Persus. Dit laat gelijk zien hoe uitzonderlijk dit monument is: het hele gezin is vrijgelaten. Naast de inscriptie bevat het monument ook vier portretten: de *patronus* (die functioneert als een soort ‘voorouder’), Iunia Venusta, en haar echtgenoot en kinderen. Het zwaartepunt van dit grafmonument ligt bij de familie en op het heden. *Liberti* konden immers niet voortbouwen op een lange reeks aan voorouders, zoals vrijgeborenen dat wel konden. Vandaar dat grafmonumenten van *liberti* laten zien hoe het begin van de familiegeschiedenis van start gaat. Op bovenstaand grafmonument ontbreekt de *bulla* (sieraad) – het teken waar een vrijgeboren zoon meestal mee wordt afgebeeld. De geboorte van een zoon was één van de hoogtepunten van een familie. Vandaar dat zonen in het algemeen ook vaker worden afgebeeld dan dochters.³¹

Deze nadruk op familie is te begrijpen vanuit het perspectief van multiple intersecting identities. We zien hier namelijk duidelijk een interactie tussen de categorieën ‘vrouw’, ‘liberta’ en ‘echtgenote’. De identiteit van vrouw en echtgenote is aanwezig in de nadruk die gelegd wordt op de vruchtbaarheid van de *liberta* en de kinderen die zij heeft gebaard – dit was immers de voornaamste rol van de gehuwde vrouw. De identiteit van *liberta* interacteert hiermee door in eerste instantie de nadruk die gelegd wordt op (vrijgeboren) kinderen, en ten tweede door te illustreren hoe de *liberti* vanaf dit moment een familiegeschiedenis gaan opbouwen.

De werkende vrouw

“Aan de Goddelijke Schimmen van Servia Cornelia Sabina, *liberta* van Servius. Servius Cornelius Dolabella Metillianus heeft dit gemaakt voor zijn voedster en moedertje (*mammula*), die het heeft verdiend.”³²

Dit voorbeeld illustreert hoe op de grafinscripties van *libertae* vaak wordt genoemd wat hun werk was tijdens hun leven. In dit geval was Sabina een voedster. Borstvoeding geven aan de eigen kinderen was een Romeins ideaal. Vanwege onder andere kraambedsterfte en moeilijkheden met voeden, waren voedsters alomtegenwoordig in het Romeinse rijk, maar ook daarbuiten. In de Romeinse samenleving bleven voedsters na de eerste kinderjaren vaak nog voor de kinderen zorgen als kinderjuffrouw.³³ Wat is de reden dat *libertae* zoals Sabina gepresenteerd werden als werkende individuen, terwijl dit niet in het ideaalbeeld van de Romeinse *matrona* paste? Wederom biedt het concept van multiple intersecting identities perspectief.

In principe behoorde de ideale Romeinse *matrona* thuis te zitten, waar ze niet hoefde te werken. Voor veel vrouwen was de werkelijkheid echter anders. Op de aristocratie na moesten de meeste vrouwen werken. Veel *libertae* – die waarschijnlijk vaak dezelfde taken bleven uitvoeren die ze ook hadden gedaan tijdens hun leven als *servae* – werden dan ook gepresenteerd als een werkend individu.³⁴ Van de 150

afb. 3 Grafmonument van Scribonia Attice. Het reliëf rechts geeft Scribonia Attice als voedvrouw weer. (ISIS 133; graftombe 100 in Ostia Antica). Foto: auteur.

verzamelde inscripties noemen 52 expliciet een taak of rol, waarvan arts (*medica*, 3), voedster (*nutrix*, 3), kapster (*ornatrix*, 4) en voedvrouw (*obstetrix*, 5) het vaakst voorkomen.³⁵ Hieronder zien we, naast de inscriptie voor Sabina, nog een inscriptie van een voedster:

“Aan de Goddelijke Schimmen van Publius Flavius Crescens, de zoon van Publius Flavius Amarantus, die zeven jaar, één dag en tien uur heeft geleefd. Flavia Euphrosyne, moeder (*mamma*) en voedster, heeft dit gemaakt.”³⁶

In deze inscripties worden de vrouwen niet alleen geïdentificeerd als ‘voedster’, maar ze worden ook liefkozend aangesproken met *mamma*/*mammula*. Dit is een term die met name gebruikt werd voor niet-biologische ouders, en vooral voor vrouwen die voor kinderen zorgden. *Mamma* is echter niet synoniem aan *nutrix* – de eerste is een affectieve term, de tweede een functionele.³⁷ In afbeelding 3 zien we verder de graftombe van Scribonia Attice, die ze heeft opgericht voor onder andere haar echtgenoot en haar moeder. Rechts op het monument zien we een moderne kopie van een grafreliëf (het origineel bevindt zich in het museum van Ostia Antica) met daarop afgebeeld Scribonia Attice die werkt als voedvrouw.

Wat opvalt aan het werk dat *libertae* uitvoerden, is dat het taken betreft binnen de huishoudelijke sfeer.³⁸ Het gaat in dit soort inscripties vaak om de interactie tussen de categorieën ‘liberta’ (werk) en ‘vrouw’ (huishoudelijke sfeer), terwijl de categorie van ‘echtgenote’ op de achtergrond raakt. Zo werden

deze *libertae* gepresenteerd met een identiteit die zich niet volledig conformeert aan de ideale Romeinse *matrona*. Door middel van het concept van multiple intersecting identities begrijpen we waarom.

Aangezien de *libertae* met name ‘vrouwelijke’ taken uitvoerden, conformeerden ze zich toch aan het Romeinse ideaal dat de vrouw met name thuisbleef. Eén aspect wat dit lijkt te bemoeilijken is dat *libertae* ook gepresenteerd worden terwijl ze werk verrichtten buiten het huishouden. Neem het volgende voorbeeld:

“Aan de Goddelijke Schimmen van Abudia Megiste, uiterst trouwe *liberta* van Marcus. Marcus Abudius Luminaris, haar patroon en tevens echtgenoot, heeft dit gemaakt voor zijn vrouw, die het heeft verdiend [en] handelaar (*negotiatrix*) in graan en peulvruchten bij de middelste trap [was] [...]”³⁹

Abudia Megiste werkte buitenshuis als handelaar. Het verkopen van producten vereiste weinig educatie of technische kennis en ging vanwege de flexibele werken goed gepaard met het opvoeden van kinderen. Het was waarschijnlijk een populaire taak, zeker onder vrijgeboren vrouwen, omdat er altijd een markt voor het verkopen van producten was en het weinig financiële investeringen vergde.⁴⁰ In deze inscriptie komt zowel de categorie van ‘liberta’ als ‘echtgenote’ naar voren. Hier lijkt er ook een spanning te zijn tussen deze twee categorieën. De ideale Romeinse *matrona* bleef thuis, maar dat is hier niet het geval. Verder wordt de identiteit van

‘vrouw’ grotendeels verdrongen, maar deze komt wel weer naar voren in het werk dat Megiste uitvoerde, aangezien het verkopen van producten vaak door Romeinse vrouwen werd gedaan. Over het algemeen blijft het zo dat het merendeel van dit soort inscripties werk noemen dat binnen de huishoudelijke sfeer valt – niet alleen binnen de 150 inscripties die ik hier bespreek, maar ook in het algemeen.⁴¹

Vrije tijd is een luxe

Naast werk en familie is het concept van multiple intersecting identities ook te zien bij een ander type grafinscriptie dat tot nu toe niet aan bod is gekomen, namelijk de *mundus muliebris* grafmonumenten gemaakt voor *servae*, *libertae* en vrouwen met een lage sociale status. Het betreft hier 31 van de 150 verzamelde monumenten. De inscripties zijn redelijk uniform, maar er is veel variatie in de toiletartikelen – bijvoorbeeld olieflesjes en slippers – die worden afgebeeld. Waarschijnlijk had een groot deel van de bevolking toegang tot cosmetica. Het gebruik van make-up en parfum werd gemotiveerd door het bestaande schoonheidsideaal, waarbij de elite een veel grotere keuze aan producten had. Daarmee was het juist een manier om de sociale status te markeren. Waarschijnlijk was het creëren van een gepast uiterlijk een belangrijk onderdeel van de identiteitsvorming van Romeinse vrouwen.⁴²

De *mundus muliebris* grafmonumenten geven datgene weer wat *libertae* tijdens hun leven als *servae* nauwelijks tot niet hadden: *agency* en vrije tijd. Allereerst waren *servae* constant aan het werk, wat kon resulteren in een soort identiteitsvorming, maar wat ook betekende dat ze weinig tijd voor zichzelf hadden. En aangezien het dragen van make-up en een mooi kapsel veel tijd kostte, laten deze grafmonumenten zien hoe de *libertae* gepresenteerd worden alsof ze het zich konden veroorloven om cosmetica te gebruiken. Ten tweede toont het een bepaalde mate van *agency* aan, omdat de *mundus muliebris* inscripties illustreren hoe het gebruik van cosmetica ervoor kon zorgen dat *libertae* een gevoel van controle over hun eigen lichaam ervaarden. De *libertae* lijken hiermee te compenseren voor jaren van gedwongen arbeid en onzichtbaarheid.⁴³

Hoe is, tot slot, de interactie tussen meerdere identiteiten dan terug te zien op deze grafmonumenten? Allereerst zien we de categorie ‘vrouw’ terug in het feit dat het gaat om cosmetica die door vrouwen gebruikt werden om zo aan het Romeinse schoonheidsideaal te voldoen. De categorie ‘liberta’ geeft hier mede vorm aan de identiteit van *libertae* door een bepaalde mate van *agency* te benadrukken. *Servi* hadden immers in principe geen persoonlijke identiteit, en hun machteloosheid werd vaak tot uiting gebracht door middel van seksuele uitbuiting en fysieke mishandeling.⁴⁴ De derde categorie van ‘echtgenote’, zien we niet direct terug in de iconografie.

Conclusie

In dit artikel is de vraag onderzocht in hoeverre social identity theory en het concept van multiple intersecting identities de zelfrepresentatie van *libertae* op grafmonumenten in Romeins Italië van circa 100 v.C. tot 200 n.C. kan verklaren. De social identity theory laat goed zien waarom *libertae* geïdentificeerd

worden met het ideaalbeeld van de Romeinse getrouwde vrouw. Door het sociale stigma dat kleefde aan *libertae* zochten zij en diens nabestaanden zekerheid in een prototypisch lid van de groep ‘vrouwen’. Zij vonden dit in de Romeinse *matrona*. Deugden, zoals een wettelijk erkend huwelijk en kleding, brachten deze identificatie teweeg. Tegelijkertijd hebben mensen niet één, maar meerdere identiteiten. Het concept van multiple intersecting identities illustreert dit goed. Dit concept laat zien hoe de categorieën van ‘vrouw’, ‘liberta’ en ‘echtgenote’ in meer of mindere mate een rol kunnen spelen bij de zelfrepresentatie van *libertae*. In inscripties waarbij de nadruk op familie ligt, zien we een duidelijke interactie tussen de categorieën ‘vrouw’, ‘liberta’ en ‘echtgenote’. Bij werk blijft de categorie ‘echtgenote’ op de achtergrond, maar zijn de andere twee sterk aanwezig. Dezelfde twee categorieën spelen ook duidelijk een rol in de *mundus muliebris* monumenten. Ik hoop hiermee geïllustreerd te hebben dat het gebruik van theorieën of concepten rondom de term ‘identiteit’ ons helpt om wat we zien in het primaire bronnenmateriaal – in dit geval de zelfrepresentatie van *libertae* – beter te verklaren.

- 1 CIL 6, 33087. Q[uintus] Pompeius Bithynici l[ibertus] Sosus | Sa[t]riena P[ubli] l[iberta] Salvia uxor frug[i] | o[per]sequentes et concordēs Esquileis ab aqua | conclusa fecer[unt] [...].
- 2 In dit artikel worden de volgende Latijnse termen gebruikt voor de juridische status van individuen: *serva/servae* (vrouwelijke tot slaaf gemaakte(n)), *servus* (mannelijke tot slaaf gemaakte), *servi* (tot slaaf gemaakten), *liberta/libertae* (vrouwelijke vrijgelatene(n)), *liberti* (vrijgelatenen).
- 3 K. Bradley, *Slavery and Society at Rome* (Cambridge 1994) 4, 11, 27, 144, 149; M. Perry, *Gender, Manumission, and the Roman Freedwoman* (Cambridge 2014) 1, 59.
- 4 Belangrijke publicaties zijn: E.A. Hemelrijk, ‘Op weg naar vrijheid en burgerschap. Beelden van vrouwelijke vrijgelatenen’, *Lampas* 53:3 (2020) 319-341; M. Kleijwegt, ‘Deciphering Freedwomen in the Roman Empire’, in: S. Bell en T. Ramsby (red.), *Free at Last! The Impact of Freed Slaves on the Roman Empire* (Londen 2012) 110-129; Perry, *Gender*. Zie verder: H. Mouritsen, *The Freedman in the Roman World* (Cambridge 2011); P.R.C. Weaver, *Familia Caesaris. A Social Study of the Emperor's Freedmen and Slaves* (New York 1972).
- 5 M. Pitts, ‘The Emperor's New Clothes? The Utility of Identity in Roman Archaeology’, *American Journal of Archaeology* 111 (2007) 693-713, aldaar 699. C.F. Gleason, ‘Identifying Identity. A Semantic History’, *The Journal of American History* 69:4 (1983) 910-931.
- 6 Pitts, ‘The Emperor's New Clothes’, 693.
- 7 D.R. Forsyth, *Group Dynamics* (zesde druk, internationale editie, Wadsworth 2014) 596-597; M.A. Hogg, ‘Subjective Uncertainty Reduction through Self-categorization. A Motivational Theory of Social Identity Processes’, *European Review of Social Psychology* 11:1 (2000) 223-225, aldaar 277, 233, 243-244; M.A. Hogg, ‘Social Identity Theory’, in: P.J. Burke (red.), *Contemporary Social Psychology Theories* (Stanford 2006) 111-136.
- 8 Er is hier geen ruimte om uitgebreid in te gaan op het concept van ‘intersectionality’. Een recente introductie is: P. Hill-Collins en S. Bilge, *Intersectionality* (tweede editie; Cambridge-Medford 2020).
- 9 Voor *libertae* en hun patroon zie Perry, *Gender*. Voor de *mundus muliebris* inscripties zie L. Shumka, ‘Inscribing Agency? The Mundus Muliebris Com-

- memorations from Roman Italy', *Phoenix* 70:1/2 (2016) 77-103. Voor *libertae* algemeen zie E.A. Hemelrijk, *Women and Society in the Roman World. A sourcebook of inscriptions from the Roman West* (Cambridge 2020); M.R. Lefkowitz en M.B. Fant, *Women's life in Greece and Rome. A sourcebook in translation* (Londen 1982). Zie ook E. Courtney, *Musa Lapidaria. A Selection of Latin Verse Inscriptions* (Atlanta 1995) voor zogeheten 'pratende' inscripties. Enkele van deze laatste categorie inscripties zijn opgezocht via de Epigraphik-Datenbank Clauss-Slaby. Geraadpleegd januari-juni 2021: <http://www.manfredclauss.de/>. Voor reliëfs betreft werkende vrouwen zie N. Kampen, *Image and Status. Roman Working Women in Ostia* (Berlijn 1981).
- 10 Dit is het resultaat van mijn selectie van bronnen dat is afgeleid uit het werk van andere academici. De *mundus muliebris* inscripties, bijvoorbeeld, zijn over gerepresenteerd.
- 11 Perry, *Gender*, 2, 44; Mouritsen, *The freedman*, 288-289.
- 12 Zie hierover: V.M. Hope, *Roman Death. The Dying and the Dead in Ancient Rome* (Londen-New York 2009).
- 13 *CIL* 6, 19128. Graxiae Alexandriae | insignis exempli | ac pudicitiae | quae etiam filios suos | propriis uberibus educavit | Pudens Aug[ust]i lib[ertus] maritus | merenti vix[it] ann[os] XXIII m[enses] III d[ies] XVI.
- 14 K. Beerden en F.G. Naerebout, 'Roman Breastfeeding? Some Thoughts on a Funerary Altar in Florence', *The Classical Quarterly* 61:2 (2011) 761-766, aldaar 764-765.
- 15 S. Fischler, 'Social Stereotypes and Historical Analysis. The Case of the Imperial Women at Rome', in: L.J. Archer, S. Fischler en M. Wyke (red.), *Women in Ancient Societies. An Illusion of the Night* (Basingstoke-Londen 1994) 115-133, aldaar 117; E.A. Hemelrijk, 'Masculinity and Femininity in the Laudatio Turiae', *The Classical Quarterly* 54:1 (2004) 185-197, aldaar 188; Hemelrijk, 'Op weg naar', 234.
- 16 *CIL* 6, 9683 (*piissima*), 37965 (*lana, fidissima* – amongst others), 20867 (*fidelissima*), 15389 (*piissima*), 38565 (*fidelissima*), 26192 (*frugi, pudica, casta, pia*), 20674 (*pietatis*), 19770 (*fidelissima*), 19128 (*pudicitia*), 23848 (*obsequentissima*); *CIL* 10, 5920 (*casta*), 5659 (*fidelissima*); *CIL* 11, 2734 (*piissima*).
- 17 Hemelrijk, 'Op weg naar', 323-324; Perry, *Gender*, 142-153, 146-148; Hora., *Sat.* 1.2.47-63; Petr., *Sat.* 53.10.
- 18 *CIL* 6, 37965. [...] fidissima | custos [...] lana cui e manibus nuncquam sine caussa recessit | opsequioque prior nulla moresque salubres [...] mansit et infamis quia nil admiserat. Dit is een zeer bekende inscriptie, en één van de interessante punten aan deze inscriptie is dat, hoewel Allia Potestas duidelijk omschreven wordt als een deugdzame Romeinse matrona, ze ook een liefdesleven had dat niet per se overeenkomt met dit ideaalbeeld. Zie hierover N. Horsfall, 'CIL VI 37965 = CLE 1988 (Epitaph of Allia Potestas). A Commentary', *Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik* 61 (1985) 251-272.
- 19 *CIL* 6, 28809, 24049, 1886, 2170, 7515, 7673, 11770, 12162, 13491, 14930, 15965, 16342, 16413, 18208, 23295, 25319, 20867, 15389, 23848, 38565, 37965; *CIL* 1, 2527a. Zie Perry voor een vollediger lijst: Perry, *Gender*, 164-166.
- 20 Kleijwegt, 'Deciphering Freedwomen', 117.
- 21 Bijvoorbeeld *CIL* 6, 24049.
- 22 Perry, *Gender*, 124-125.
- 23 Bijvoorbeeld *RIC* III Antoninus Pius 381Ba: een *denarius* (uit Rome, 141-161 n.C.) met op de achterzijde Antoninus Pius en Faustina die elkaar de rechterhand (*dextrarum iunctio*) geven, vergezeld met de tekst 'CONCORDIAE'.
- 24 Hemelrijk, 'Op weg naar', 320, 323, 326.
- 25 B.E. Borg, 'The Face of the Social Climber. Roman Freedmen and Elite Ideology', in: S. Bell en T. Ramsby (red.), *Free at Last! The Impact of Freed Slaves on the Roman Empire* (Londen 2012) 25-49, aldaar 29; D. Treggiari, *Roman Marriage. Iusti Coniuges from the Time of Cicero to the Time of Ulpian* (Oxford 1991) 245, 251; Hemelrijk, 'Op weg naar', 320, 323, 326.
- 26 J.C. Edmondson, 'Public Dress and Social Control in Late Republican and Early Imperial Rome', in: J.C. Edmondson en A.M. Keith (red.), *Roman Dress and the Fabrics of Roman Culture* (Toronto 2008) 21-46, aldaar 24; D.E.E. Kleiner, *Roman Group Portraiture. The Funerary Reliefs of the Late Republic and Early Empire* (New York-Londen 1977) 154; Hemelrijk, 'Op weg naar', 323. Voor reliëfs zie bijvoorbeeld *CIL* 6, 9499, 15003, 28960.
- 27 Cf.: V.M. Hope, 'Constructing Roman Identity. Funerary Monuments and Social Structure in the Roman World', *Mortality* 2 (1997) 103-121, aldaar 117-118.
- 28 K. Hopkins, *Conquerors and Slaves* (Cambridge 1978) 127-128; N. McKeown, *The Invention of Ancient Slavery?* (Londen 2007) 140; W. Scheidel, 'Quantifying the Sources of Slaves in the Early Roman Empire', *The Journal of Roman Studies* 87 (1997) 156-169, aldaar 165-167; Hemelrijk, 'Op weg naar', 323, 326; Kleijwegt, 'Deciphering Freedwomen', 115; Perry, *Gender*, 58. Cf. Colum., *D.R.Rus.* 1.8.19.
- 29 *CIL* 6, 9683, 23848, 26410, 20819, 20427; *CIL* 8, 8123; *CIL* 9, 2029.
- 30 *CIL* 6, 20819. Diis Manibus | M[arco] Junio Perso patrono | et M[arco] Junio Satyro | et M[arco] Junio Iusto | et Iunia Piae | fecit | Iunia Venusta coniugi suo | et filiijs dulcissimis | una cum Pharnace lib[erto].
- 31 M. Carroll, 'Invisible Foreigners at Rome? Identities in Dress Behaviour in the Imperial Capital', in: S. de Blaauw, E. Enss en P. Linscheid (red.), *Contextus. Festschrift für Sabine Schrenk* (Münster 2020) 169-188, aldaar 184; Kleiner, *Roman imperial*, 169. Voor het belang van voorouders zie Borg, 'The Face of', 27; Hope, *Roman Death*, 34, 71, 74; Perry, *Gender*, 224. Een voorbeeld van een *bullae*: *CIL* 6, 26410.
- 32 *CIL* 6, 16450. D[is] M[anibus] | Ser[viae] Corneliae Ser[vi] l[ibertae] | Sabinae | Ser[vius] Cornelius | Dolabella | Metilianus | nutrici et mammul[ae] | b[ene] m[erenti] fecit.
- 33 K. Bradley, *Discovering the Roman Family. Studies in Roman Social History* (New York-Oxford 1991) 14-16, 20, 26; Hemelrijk, *Women and Society*, 130, 132.
- 34 L.E. Tacoma, *Moving Romans. Migration to Rome in the Principate* (2016) 179.
- 35 *Medica*: AE 2001, 263; *CIL* 9, 5861; *CIL* 6, 9616. *Nutrix*: AE 1980, 326; *CIL* 6, 16450, 18032. *Ornatric*: *CIL* 6, 37469/9736, 37811, 8959, 8958. *Obstetrix*: *ISIS* 133; *CIL* 6, 4458, 9723, 8947, 8948, 8949.
- 36 *CIL* 6, 18032. D[is] M[anibus] P[ublio] Flavio | Crescenti | P[ubli] Flavi Amaran[ti] filio | vix[it] an[nos] VII d[ies] I hor[as] X | Flavia Euphrosyne | mamma idem nutrix | fecit.
- 37 Bradley, *Discovering*, 77, 86-89.
- 38 Tacoma, *Moving Romans*, 192.
- 39 *CIL* 6, 9683. Diis Manibus | Abudiae M[arci] lib[ertae] | Megiste piissimae fec[it] | M[arcus] Abudius Luminaris | patronus idemque | coniux bene merenti | negotiatrici frumentariae | et legumenaria[ae] ab scala | mediana [...].
- 40 C. Holleran, 'Women and Retail in Roman Italy', in: E.A. Hemelrijk en G. Woolf (red.), *Women and the Roman City in the Latin West* (Leiden-Boston 2013) 313-330, aldaar 324-325; M.J. Groen-Vallinga, *The Roman World of Work. Social Structures and the Urban Labour Market of Roman Italy in the First Three Centuries AD* (dissertatie, Universiteit Leiden 2017) 130.
- 41 Cf. Groen-Vallinga, *The Roman World*, 130-131.
- 42 De *mundus muliebris* monumenten worden besproken door Shumka, 'Inscribing Agency?', met name 77-81, 86, 90. Voor cosmetica zie M. Harlow, 'Dressing to Please Themselves. Clothing Choices for Roman Women', in: M. Harlow (red.), *Dress and Identity* (Oxford 2012) 37-45, aldaar 39, 43; K. Olson, *Dress and the Roman woman. Self-presentation and society* (Londen-New York 2008) 63-64, 66, 71, 76, 78-79.
- 43 Carroll, 'Invisible Foreigners', 182; Harlow, 'Dressing to Please', 43; Shumka, 'Inscribing Agency', 91-92.
- 44 Bradley, *Slavery and Society*, 27-28, 46-47, 55.